

KIBER MAKON, KIBER TERRORIZM, KIBER ZO'RAVONLIK (CYBERBULLYING) TUSHUNCHALARINING MAZMUN-MOHİYATI.

Azamova Sitora Ayonovna

SHDPI Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Mahmadmurodov Behzod Narzi o'g'li

SHDPI Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Internetdan foydalanish madaniyati muammosi va mediasavodxonlik darajasining pastligi, hozirgi kunda internet deb atalmish makonda sodir bo'layotgan kiber zo'ravonlik, terror kabi jarayonlar natijasida insonlarning hayotiga xavf solayotgan ushbu atamalarning mazmun-mohiyati, kelib chiqishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Kiber makon, kiber terrorizm, kiber zo'ravonlik (cyberbullying).

Аннотация: В статье говорится о значении и происхождении этих терминов, которые представляют угрозу жизни людей в результате таких процессов, как кибернасилие и терроризм, происходящих сегодня в так называемом интернет-пространстве, в результате проблемы культура использования Интернета и низкий уровень медиаграмотности.

Ключевые слова: Киберпространство, кибертерроризм, киберзапугивание.

Annotation: The article talks about the meaning and origin of these terms, which pose a threat to people's lives as a result of processes such as cyber violence and terrorism, which take place in the so-called Internet space today, as a result of the problem of the culture of using the Internet and the low level of media literacy.

Keywords: Cyber space, cyber terrorism, cyber bullying.

Kiber makon: ing. - cyberspace, rus.- киберпространство. U.Gibson tomonidan 1984-yilda kiritilgan atama. Hozirda bu atama kompyuter tizimlari uchun tuzilgan virtual fazoni tavsiflaydi va axborot resurslarining butun fazosini anglatadi.¹

Keyinchalik, Gibsonning 1990 yilda yozib tugatgan «Neuromancyer» («Asabli manzaralar tasvirlovchisi», «Nervo-sochinitel») nomli texno-utopik fantastik trilogiyasida qo'llagan. Bu asardagi kibermakon tushunchasi millionlab odamlarning jamoaviy sarob, xayolparastlikning o'ziga xos ko'rinishi sifatida tasvirlangan. Bu erda jamoaviy sarob yoki xayolparastlik inson ongida sub'ektiv psixologik holat sifatida namoyon bo'ladi.²

Ijtimoiy nuqtai-nazardan kibermakon deganda kompyuter tarmog'i orqali bir-biri bilan bog'langan va bir vaqtning o'zida turli geografik nuqtada kesishuvchi har qanday mavjud kompyuterning grafik sifatidagi ma'lumotlariga o'ralashib qolgan kishilar jamoasi tushuniladi.

Kiberterrorizm. ing.-cyberterrorism, rus. – кибертерроризм. Submilliy guruhlar yoki maxfiy agentlar tomonidan noharbiy nishonlarga nisbatan kuch ishlatilishida ifodalangan, axborot, kompyuter tizimlariga, kompyuter dasturlari va ma'lumotlarga siyosiy asoslangan qasddan qilinadigan hujumlar.³ Kiberterrorchilik bu tahdid yoki qo'rqitish orqali, internetdan foydalangan holda, siyosiy yoki mafkuraviy muvaffaqiyatga erishish maqsadida uyushtiriluvchi kiberhujumlardir. Kompyuter viruslari, kompyuter qurtlari, fishing, zararli dasturlar, apparat usullari, dasturlash skriptlari kabi vositalar yordamida kompyuter tarmoqlarini, xususan, Internetga ulangan shaxsiy kompyuterlarni qasddan, keng miqyosda buzish harakatlari

¹ Axborot texnologiyalari atamalarining izohli lug'ati. T.: 2023. 282-bet.

² Hanifa Haydarova. Dinshunoslik O'quv qo'llanma

³ Axborot texnologiyalari atamalarining izohli lug'ati. T.: 2023. 282-bet.

internet terrorizmining ko‘rinishi bo‘lishi mumkin.⁴ Kiberterrorizm munozarali atamadir. Ba‘zi mualliflar ma‘lum terroristik tashkilotlar tomonidan signalizatsiya, vahima yoki jismoniy buzilishlarni yaratish maqsadida axborot tizimlariga qarshi hujumlarni buzish bilan bog‘liq juda tor ta‘rifni tanlaydilar. Boshqa mualliflar esa kiberjinoyatni o‘z ichiga olgan kengroq ta‘rifni afzal ko‘rishadi. Kiberhujumda ishtirok etish, hatto zo‘ravonlik bilan amalga oshirilmagan bo‘lsa ham, terror tahdidi idrokiga ta‘sir qiladi.⁵

Ba‘zi ta‘riflarga ko‘ra, onlayn faoliyatning qaysi holatlari kiberterrorizm yoki kiberjinoyat ekanligini farqlash qiyin bo‘lishi mumkin.⁶

Kiberterrorizmni shaxsiy maqsadlar yo‘lida vayron qilish va zarar yetkazish uchun kompyuterlar, tarmoqlar va ommaviy internetdan qasddan foydalanish sifatida ham e‘tirof etish mumkin. Tajribali kiberterrorchilar, buzg‘unchilik bo‘yicha juda malakali bo‘lganlar hukumat tizimlariga katta zarar yetkazishi va keyingi hujumlardan qo‘rqib, mamlakatni tark etishi mumkin⁷

Hukumat va ommaviy axborot vositalarida kiberterrorizm yetkazilishi mumkin bo‘lgan ziyon haqida xavotirlar talaygina. Bu esa Federal Qidiruv Byurosi (FQB) va Markaziy Razvedka Boshqarmasi (CIA) kabi davlat idoralarini kiberhujumlar va kiberterrorizmga chek qo‘yishga unday boshladi.⁸ Kiberterrorizmning bir necha asosiy va kichik holatlari bo‘lgan. Al-Qoida internetdan tarafdorlari bilan muloqot qilish va hatto yangi a‘zolari yollash uchun foydalangan. Estoniya, Boltiqbo‘yi mamlakati, texnologiya jihatidan rivojlanib borishmoqda, 2007-yil aprel oyida Estoniya poytaxti Tallinda joylashgan Ikkinchi Jahon urushi davridagi sovet haykali ko‘chirilishi bilan bog‘liq tortishuvlardan so‘ng kiberterror uchun kurash maydoniga aylanib qoladi.⁹

Kiberterrorizm ko‘lamining asosiy ta‘rifi bo‘yicha munozaralar mavjud. Ushbu ta‘riflar tor bo‘lishi mumkin, masalan, Internetdagi boshqa tizimlarga hujum qilish uchun Internetdan foydalanish, bu odamlar yoki mulkka nisbatan zo‘ravonlikka olib keladi. Ular, shuningdek, axborot texnologiyalari infratuzilmalariga odatiy hujumlar uchun terrorchilar tomonidan Internetdan foydalanishning har qanday shaklini o‘z ichiga olgan keng bo‘lishi mumkin. Ishda motivatsiya, maqsadlar, usullar va kompyuterdan foydalanishning markaziyligi bo‘yicha malakaning o‘zgarishi mavjud. AQSh davlat idoralari ham turli xil ta‘riflardan foydalanadilar va ularning hech biri hozirgacha o‘z ta‘sir doirasidan tashqarida majburiy bo‘lgan standartni joriy etishga urinmagan.¹⁰

⁴ <https://www.everycrsreport.com/reports/RL32114.html>

⁵ Canetti, Daphna; Gross, Michael; Waismel-Manor, Israel; Levanon, Asaf; Cohen, Hagit (1-fevral 2017-yil). “How Cyberattacks Terrorize: Cortisol and Personal Insecurity Jump in the Wake of Cyberattacks”. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking* (inglizcha). 20-jild, № 2. P-72–77.

⁶ Hower, Sara. *Cyberterrorism*, 1st, Santa Barbara, CA: Greenwood, 2011-140. P-149.

⁷ Laqueur, Walter. *Cyberterrorism. Facts on File*, 2002. P-52–53.

⁸ Laqueur, Walter. *Cyberterrorism. Facts on File*, 2002. P-52–53.

⁹ Worth, Robert (25-iyun 2016-yil). “Terror on the Internet: The New Arena, The New Challenges”. *New York Times Book Review*. 21-bet.

¹⁰ Bidgoli, Hossein. *The Internet Encyclopedia*, Vol. 1. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2004. P-354.

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

Terrorizmning bu turi real (an'anaviy) terrorizmdan farq qilib, insonlarni jismonan yo'q qilishga qaratilmagan. O'rjimchak to'ridan o'zlarining manfaatlarida foydalanib davlat, jamiyat va insonlarning internet faoliyatida u yoki bu sohalarida, manfaaatlariga, tuzumga qarshi internet hujumi uyushtirishadi. Davlatning ma'lum bir tizimini buzishadi, ma'lumotlarni oshkor qilishadi yoki ma'lum bir tizim va apparatlarni yo'q qilishadi. Bu maqsadlarga erishish uchun W.W.W.dan o'zlariga qulay makon va qurbon tanlashadi, qurbonlar esa bevosita internet tarmog'iga ulangan shaxslar, jamiyatlar, davlatlar yoki mintaqalar bo'lishi mumkin.

Terrorchilar o'z saflarini, tarfdorlarini kengaytirish uchun ham kiber terrorizmga murojaat etishadi. Jamiyat yoki davlatdagi o'zgarishlar, islohotlar, yangiliklar shaklidagi jarayonlardan o'z manfaati yo'lida foydalanmoqchi bo'lgan real (an'anaviy) terrorchilar, masalaning osonroq yechimini topish uchun kiber terrorizmga ham murojaat etishmoqda.

Kiber zo'ravonlik (cyberbullying). Internetda bezorilik, yoki kiberbullying-qasddan haqorat qilish, tahdid qilish, tuhmat qilish va zamonaviy aloqa vositalaridan foydalangan holda, qoida tariqasida, boshqalarga zarar yetkazuvchi ma'lumotlarni yetkazish, uzoq muddat kibermadaniyatning bir qismi bo'lgan.

Kibermobbing anglikizmlari ham hodisaga ishora qilish uchun ishlatiladi-bu ingliz tilidan olingan atama (inglizcha: Cyber-Mobbing), shuningdek, Internet- mobbing (Internet-mobbing), kiberbullying (kiberbullying), trolling (trolling-“tutish”), olov ma'nolarida qo'llanadi. Ko'pincha “trollar”, “bezorilar” yoki “mobbers” deb ataladigan bu bezoriliklarning aybdorlari ko'pincha yashirin tarzda harakat qilishadi, shuning uchun jabrlanuvchi zo'ravonlik harakatlarini kim amalga oshirayotganini bilmaydi.¹¹

Elektron zo'ravonlik odamlarning parollarini olish, veb-saytlarni buzish, spam elektron pochta xabarlarini yuborish yoki yuqumli elektron pochta xabarlarini yuborish kabi texnik hodisalarni o'z ichiga oladi. Elektron zo'ravonlik yakka tartibda yoki bir vaqtning o'zida ko'p odamlar tomonidan uyushgan holda amalga oshirilishi mumkin. DDoS deb nomlangan ushbu turdagi hujumning maqsadi tizimni yaroqsiz holga keltirishdir. Bunday hujumlar jismoniy shaxslarga tegishli veb-saytlarda, shuningdek, yirik muassasalar yoki davlatlarga tegishli dasturiy ta'minot yoki saytlarda amalga oshirilishi mumkin. Bu hujumlar apparat va dasturiy ta'minotga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilsa-da, odamlarning his-tuyg'ulariga ham bilvosita ta'sir qiladi.¹²

Onlayn zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolalar ilgari haqiqiy hayotda zo'ravonlikka duchor bo'lishgan. Ko'p hollarda ta'qibchining asosiy zarbasi tashqi ko'rinishga, o'smir yoki kattalarning „avatariga“ tushadi (masalan, juda nozik yoki juda semiz va hokazo). Jabrlanganlar va ularni ta'qib qiluvchilarning asosiy soni 11-16 yosh-balog'at yoshiga to'g'ri keladi, har qanday haqorat, mish-mishlar va ijtimoiy muvaffaqiyatsizliklarga nisbatan yuqori sezgirlik bilan ajralib turadi. Biror kishi zo'ravonlik qurboni bo'lishi bilanoq, unga to'liq yordamsizlik hissi paydo bo'ladi. Og'zaki argumentlar yoki yolg'iz qolish so'rovlari anonim kiber-mobbing guruhiga qarshi kurashda hech qanday imkoniyatga ega emas. Hatto bloggerlar ham kibermobbingga duchor bo'lishadi. Jabrlanuvchining o'zini past baholashi umidsizlik va nochorlik holatini yanada kuchaytiradi. Ta'qibchi bilan „yolg'iz“ qolsa, tashqaridan yordam kutish qiyin: agar salbiy video tarmoqqa kirsas, qisqa vaqt ichida u ko'plab ko'rinishlar soniga ega

¹¹ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Kiberbullying>

¹² Arıcak, Osman Tolga (Haziran 2012). "Siber Zorbalık: Gençlerimizi Bekleyen Yeni Tehlike". Kariyer Penceresi. Cilt 2. ss. 10-12.

bo'lad. Natijada jabrlanuvchini darhol ijtimoiy stigmatizatsiya (ajratib ko'rsatish orqali kamsitish) qilish mumkin.¹³

Bezorilik ham omma oldida, ham jabrlanuvchidan yashirin holda sodir bo'lishi mumkin. Internetda joylashtirilgan material juda tez ko'p odamlarga tarqalishi mumkin. Huquqbuzarlik qiluvchi materiallardan xalos bo'lish juda qiyin bo'lishi mumkin, chunki nusxalari olingan bo'lishi mumkin, ular olib tashlangandan so'ng Internetga yangi joyga joylashtiriladi. Raqamli zo'ravonlik holatida bezorilar asosan anonim bo'lishi mumkin va zo'ravonlik qurboni jo'natuvchini topishda katta qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Raqamli ommaviy axborot vositalari deyarli odatiy holga aylanganligi sababli, bu ko'proq odamlarni bezorilik vasvasasiga olib kelishi va ko'proq odamlarning ta'sirlanishiga olib kelishi mumkin.

Kiber makon, kiber terrorizm va kiber zo'ravonlik muammolarining bugungi zamonaviy axborot texnologiyalari sharoitida kiber makon inson hayotining ajralmas qismiga aylangan. U turli sohalarda, mahsulotlar, aloqa, ta'lim, iqtisodiyot, sog'liqni saqlash va madaniyatda keng qo'llanilmoqda. Shu bilan birga, kiber makonda zararli faoliyatlar ham ishlab chiqariladi. Ularning ko'rinishlari kiber terrorizm va kiber zo'ravonlikdir. Bugungi zamon yoshlarini kiber makondagi tahdid va zo'ravonliklardan himoyalash asrning dolzarb muammolaridan biriga aylanmoqda.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar.

1. Axborot texnologiyalari atamalarining izohli lug'ati. T.: 2023.
2. Hanifa Haydarova. Dinshunoslik. O'quv qo'llanma.
3. Aralovna O. G. et al. Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes //Journal of Survey in Fisheries Sciences. – 2023. – T. 10. – №. 1S. – C. 5000-5006.
4. Ayonovna A. S. The Need for the Formation of Environmental Education and Upbringing in Young People in the Conditions of Environmental Globalization //Global Scientific Review. – 2023. – T. 13. – C. 7-10.
5. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ' //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
6. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ' //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
7. Ayonovna A. S. IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL GLOBALIZATION, THE NEED FOR ENVIRONMENTAL EDUCATION BECOMES A PRIORITY //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2024. – T. 4. – №. 07. – C. 30-35.
8. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – C. 94-97.
9. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – C. 20-24.
10. Canetti, Daphna; Gross, Michael; Waismel-Manor, Israel; Levanon, Asaf; Cohen, Hagit (1-fevral 2017-yil). "How Cyberattacks Terrorize: Cortisol and Personal Insecurity Jump in the Wake of Cyberattacks". Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking (inglizcha). 20-jild.

¹³ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Kiberbulling>

11. Hower, Sara. Cyberterrorism, 1st, Santa Barbara, CA: Greenwood, 2011.
12. Arıcağ, Osman Tolga (Haziran 2012). "Siber Zorbalık: Gençlerimizi Bekleyen Yeni Tehlike". Kariyer Penceresi. Cilt 2.
13. Bidgoli, Hossein. The Internet Encyclopedia, Vol. 1. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2004.
14. Laqueur, Walter. Cyberterrorism. Facts on File. 2002.
15. Worth, Robert (25-iyun 2016-yil). "Terror on the Internet: The New Arena, The New Challenges". New York Times Book Review
Internet saytlari.
  1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Kiberbulling>
  2. <https://www.everycrsreport.com/reports/RL32114.html>